

# Ένα Πρόγραμμα Οικονομικής Πολιτικής για την Ελλάδα\*

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΑΡΙΟΛΗΣ

Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο, και Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών Δημήτρης Μπάτσης

Λαμβάνοντας υπόψη τους συγκυριακούς και δομικούς περιορισμούς της ελληνικής οικονομίας, κωδικοποιούνται τα βασικά σημεία ενός προγράμματος «Νέας Οικονομικής Πολιτικής» (Ν.Ο.Π.) για την ανακατεύθυνση του συστήματος σε τροχιά ευσταθούς, πολυκλαδικής και διευρυνόμενης αναπαραγωγής. Η προτεινόμενη Ν.Ο.Π. βασίζεται στην κατά σειρά χρήση τεσσάρων «μοχλών» εντός πλαισίου επιβολής φραγμών στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων: νομισματική υποτίμηση, νομισματικά χρηματοδοτούμενη δημοσιονομική πολιτική, υποκατάσταση εισαγωγών-ανάπτυξη της παραγωγής εμπορευμάτων υψηλής εισοδηματικής ελαστικότητας ζήτησης και αύξηση της παραγωγικότητας στον Πρωτογενή τομέα της οικονομίας. Οι δύο πρώτοι μοχλοί αντιστοιχούν στο μεσοχρόνιο σκέλος του προγράμματος, ενώ οι υπόλοιποι αντιστοιχούν στο μακροχρόνιο σκέλος του, το οποίο αφορά στην – αντικειμενικά αναγκαία και επείγουσα – δομική μεταβολή του συστήματος.

## 1. Εισαγωγή

Στο παρόν κείμενο κωδικοποιούνται τα βασικά σημεία ενός προγράμματος οικονομικής πολιτικής για την Ελλάδα. Στοχεύει στην ανάταξη και, εν συνεχεία, ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και της κοινωνικής παραγωγής, με γνώμονα τα γενικά εθνικά συμφέροντα, αλλά δίνοντας προτεραιότητα σε εκείνα των μισθωτών. Αποτελείται από δύο κεντρικές ενότητες: Η πρώτη ενότητα εστιάζει στην κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, στο ζήτημα της ανάπτυξης και στην ευρωπαϊκή ΟΝΕ. Υποστηρίζει ότι η παραμονή της χώρας στην Ευρωζώνη είναι ασυμβίβαστη με την υλοποίηση προγράμματος απελευθέρωσης από τον βρόχο των Μνημονίων-επιταχυνόμενης ανάπτυξης. Η δεύτερη ενότητα προσδιορίζει το απαιτούμενο μείγμα οικονομικής πολιτικής, η οποία χαρακτηρίζεται από κομβικά σημεία ασυνέχειας ως προς την έως τώρα εφαρμοζόμενη και, συνεπώς, αποκαλείται «Νέα Οικονομική Πολιτική» (Ν.Ο.Π.).

Η δομή και οι προτάσεις του προγράμματος έχουν συγκροτηθεί βάσει θεωρητικών και εμπειρικών μελετών της ελληνικής οικονομίας, οι οποίες περιέχονται, κατά βάση, στους τόμους Μαριόλης (2011, 2016). Οι κύριοι άξονες του αναλυτικού συστήματος αυτών των μελετών είναι, κατά λογική σειρά, οι ακόλουθοι:

(i). Εξισώσεις-προβολές των σχέσεων ανάμεσα στον μέσο ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας και στο ύψος της απασχόλησης της εργασίας ή του ποσοστού

---

\* Για συζητήσεις, παρατηρήσεις και προτάσεις είμαι υπόχρεος στους Αλέκο Αλαβάνο, Γιάννη Θεοδοσίου, Κώστα Λαπαβίτσα, Σαράντο Μουγιάκο, Κώστα Παπουλή, Νίκο Ροδουσάκη και Γιώργο Σώκλη. Οι προαναφερθέντες δεν συμφωνούν κατανάγκη με ό,τι υποστηρίζεται εδώ.

ανεργίας. Υποδεικνύουν τον ρυθμό μεγέθυνσης, ο οποίος είναι συμβατός με την συμπίεση της ανεργίας σε ορισμένο, επιθυμητό επίπεδο, καθώς και την χρονική περίοδο, εντός της οποίας είναι υλοποιήσιμη αυτή η συμπίεση.

(ii). Εναλλακτικά δυναμικά τιμιακά υποδείγματα εισροών-εκροών. Εκτιμούν τις επιπτώσεις της ονομαστικής υποτίμησης του νέου νομίσματος στον πληθωρισμό κόστους, στην διεθνή ανταγωνιστικότητα και στο εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών.

(iii). Το υπόδειγμα εξωτερικού ισοζυγίου-ρυθμού μεγέθυνσης του Thirlwall (1979, 2011). Αυτό το υπόδειγμα εφοδιάζεται με ευρήματα του προαναφερθέντος τιμιακού υποδείματος και οδηγεί, έτσι, στην εκτίμηση εναλλακτικών ποσοτικών συνδυασμών ανάμεσα στα ύψη του ποσοστού ονομαστικής υποτίμησης-ρυθμού μεγέθυνσης της οικονομίας-εξωτερικής χρηματοδότησης (δηλαδή, χρηματοδότησης του εξωτερικού ελλείμματος αγαθών και υπηρεσιών).

(iv). Οι εμπορευματικοί και κλαδικοί πολλαπλασιαστές αυτόνομης ζήτησης τύπου Sraffa (1960)-Kurz (1985). Καταρχάς, εντοπίζουν τα «εμπορεύματα και κλάδους-κλειδιά» για την τόνωση της ενεργού ζήτησης. Εν συνεχεία, σε συνδυασμό με τα ως άνω υποδείγματα (ii) και (iii), προσδιορίζουν τις *βραχυμεσοχρόνιες* κατευθύνσεις της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής καθώς και τα αντικειμενικά όριά τους.

(v). Δυναμικές εξισώσεις-προβολές της εξέλιξης του δημοσίου και του εξωτερικού χρέους. Χρησιμεύουν στην ανάδειξη τόσο ορισμένων εκ των συνεπειών που έχει η παραμονή της χώρας στην Ευρωζώνη όσο και ορισμένων εκ των περιορισμών με τους οποίους θα έλθει αντιμέτωπη η Ν.Ο.Π..

(vi). Το «Ασύμβατο Τρίγωνο ή Τρίλημμα της Ανοικτής Οικονομίας» του Mundell (1963). Υποδεικνύει το πλαίσιο της απαιτούμενης συναλλαγματικής πολιτικής.

(vii). Το υπόδειγμα σχεδιασμένης μεγέθυνσης και ανάπτυξης Fel'dman (1928)-Mahalanobis (1953, 1955). Προσδιορίζει την κύρια *μακροχρόνια* κατεύθυνση της Ν.Ο.Π..

Πρόκειται για πρόγραμμα ανοικτό, καίτοι *μόνον* ως προς, πρώτον, την εξειδίκευση επιμέρους σημείων του, και, δεύτερον, τη «διαρκή» επικαιροποίηση των προαναφερθέντων εμπειρικών μελετών και, έτσι, την ανατροφοδότηση της ποσοτικής διάστασής του. Στην περίπτωση όπου υπάρξουν νέα ποσοτικά ευρήματα, τα οποία υποδηλώνουν την εμφάνιση ποιοτικών μεταβολών, θα απαιτηθεί ανασχεδιασμός του.

Υπογραμμίζεται, επίσης, ότι είναι πρόγραμμα Οικονομικής Πολιτικής και όχι Πολιτικής Οικονομίας. Αντικείμενό του είναι, επομένως, τα εφικτά μέσα και μέθοδοι ανακατεύθυνσης του συστήματος σε τροχιά ευσταθούς, πολυκλαδικής και διευρυνόμενης αναπαραγωγής, και όχι οι – ενδεχομένως – απαιτούμενες για την επίτευξη αυτού του στόχου μεταβολές των υφιστάμενων εθνικών

κοινωνικών σχέσεων παραγωγής. Πριν από την πραγμάτευση του κατά σειρά πρώτου ζητήματος, το εγχείρημα πραγμάτευσης του δευτέρου είναι άτοπο. Ή, διαφορετικά επιωμένο, είναι ακριβώς μόνον η πραγμάτευση του πρώτου ζητήματος, η οποία οδηγεί στον προσδιορισμό των απαιτούμενων μεταβολών στις παραγωγικές σχέσεις και, εν συνεχεία, στο πολιτικό, νομικό και ιδεολογικό «εποικοδόμημα».

Ωστόσο, δεν θα ήταν άσκοπο να διευκρινιστούν τα εξής: Εάν το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό υπερβαίνει εκείνο, το οποίο αντιστοιχεί στις υφιστάμενες σχέσεις παραγωγής και, ειδικότερα, οι τελευταίες «έχουν μετατραπεί από μορφές ανάπτυξης σε δεσμά» (Marx) των πρώτων, τότε η *σοσιαλιστική επανάσταση* συνιστά αντικειμενική αναγκαιότητα. Όσοι υποστηρίζουν το συμπέρασμα, οφείλουν να αποδείξουν την προκείμενη.<sup>1</sup> Από την πλευρά μου εκτιμώ ότι η κύρια αντίθεση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού έγκειται στο ότι, ενώ είναι κεφαλαιοκρατικός, δεν δύναται να αναπτυχθεί περαιτέρω εντός του ευρωζωνικού (ή, γενικότερα, «παγκοσμιοποιητικού») κεφαλαιοκρατικού πλαισίου. Στο ορατό μέλλον της Ευρωζώνης ενέχονται δύο, κατά βάση, εναλλακτικές, αλλά ασυμβίβαστες μεταξύ τους, προοπτικές:

(i). Η ανάδυση εθνικού και, εν συνεχεία, διεθνικού προτύπου ανάπτυξης νέου τύπου, το οποίο θα βασίζεται σε μετα-κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής. Ο εκ των προτέρων προσδιορισμός των ιδιαίτερων γνωρισμάτων αυτών των σχέσεων παραγωγής είναι αδύνατος.

(ii). Ο – δια μετάβασης στο στάδιο της «Πλήρους Οικονομικής (Κεφαλαιοκρατικής) Ολοκλήρωσης» – μετασχηματισμός της Ελλάδας (και του ευρωπαϊκού «Νότου», γενικότερα) σε κάτι ανάμεσα στην Πολιτεία του «Μισισίπι» και στο «Χαμπερστόουν-Ατακάμα» της Ευρωζώνης, με ορισμένες «νησίδες» τύπου «Μαϊάμι».

Η κατά σειρά πρώτη προοπτική οδηγεί στην επίλυση της κύριας αντίθεσης. Η δεύτερη οδηγεί στην πολιτική, ιδεολογική και δικαϊκή επισκόπισή της και, όχι παραδόξως, εάν θέλουμε να αναλογιστούμε την μεταπολεμική, ιδίως, ιστορία, υποστηρίζεται (και) από τα συντριπτικά μεγαλύτερα τμήματα της – επονομαζόμενης – ευρωπαϊκής Αριστεράς.<sup>2</sup> Το μόνο – λογικό – παράδοξο είναι ότι ορισμένα από αυτά τα τμήματα επικαλούνται, ταυτοχρόνως, και την σοσιαλιστική επανάσταση.

---

<sup>1</sup> Θα είναι σαφές ότι επικαλούμαι τον θεμελιώδη νόμο του Ιστορικού Υλισμού, τον «νόμο της υποχρεωτικής αντιστοιχίας των σχέσεων παραγωγής προς τον χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων».

<sup>2</sup> Με το «επονομαζόμενη» δεν θέλω να δηλώσω ότι δεν είναι «πραγματική Αριστερά» αλλά μόνον ότι η έννοια «Αριστερά» (όπως, ακριβώς, και «Δεξιά» ή «Κέντρο») είναι α-νόητη. Ωστόσο, το σε τι εξυπηρετεί αυτή «έννοια», σε συνδυασμό, μάλιστα, με το «ευρωπαϊκή», μόνον η μετά την συγκρότηση του Επιστημονικού Σοσιαλισμού-Κομμουνισμού και την Οκτωβριανή Επανάσταση, αντιστοίχως, γενεαλογία της μπορεί να το δείξει.

## 2. Η Κατάσταση της Ελληνικής Οικονομίας, το Ζήτημα της Ανάπτυξης και η ΟΝΕ

### 2.1. Τα δεδομένα

Η βαθιά ύφεση της ελληνικής οικονομίας, η επακόλουθη εκτίναξη της ανεργίας και η πολωτική αναδιανομή του εισοδήματος εις βάρος των μισθωτών, των αυτοαπασχολούμενων και των συνταξιούχων είναι, με διεθνή μέτρα και σταθμά, πρωτοφανείς. Μάλλον πιο εντυπωσιακό, όμως, είναι ότι το υπ' αριθμόν ένα ζήτημα για τις «Μνημονιακές Κυβερνήσεις» ήταν και είναι η εφαρμογή μέτρων, τα οποία εντείνουν, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, την ύφεση και την αποσάθρωση της παραγωγικής βάσης της χώρας. Παραλλήλως, αυτή η εφαρμογή συσκοτίζεται, άλλοτε εκουσίως και άλλοτε ακουσίως, με κάθε είδους ιδεοληψία, όπως: «ευρωπαϊσμός και κοσμοπολιτισμός», «μεταρρυθμίσεις και εκσυγχρονισμός», «επιστροφή στην εθνική παραγωγή-αυτάρκεια» και «κατοχική δραχμή», από την μία πλευρά, και «ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση μέσω μεταφοράς αξίας και υπεραξίας», «πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους» και «παγκόσμια κρίση-επανάσταση», από την άλλη.<sup>3</sup>

Τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας δείχνουν τα εξής:

#### 2.1.1. Ανεργία

Για να αρχίζει να μειώνεται η – μη αλχημιστικά μετρούμενη – ανεργία πρέπει να σημειωθούν ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ άνω του 2%. Ενδεικτικά, η εντός περιόδου 5 ετών συμπίεση της ανεργίας στο ποσοστό του 10% προαπαιτεί μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ κατά 5.4% και δημιουργία 181 χιλ. θέσεων εργασίας ανά έτος.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Επειδή η υποτιθέμενη ισχύς, και για τον μονοπωλιακό κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, του μαρξικού «νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους» συνεχίζει να απασχολεί (προσφάτως, μάλιστα, αναγορεύτηκε, από κάποιες πλευρές, και σε αιτία της συντελούμενης αποσάθρωσης του ελληνικού ασφαλιστικού συστήματος!), είναι αναγκαίο να σημειωθεί το εξής: Όταν και όποτε, όσες/οι επικαλούνται αυτόν τον νόμο, καταφέρουν να αποδείξουν – τουλάχιστον – ότι το πηλίκο του κεφαλαιοκρατικά παραγόμενου καθαρού προϊόντος προς την ποσότητα του προκαταβεβλημένου κεφαλαίου, η οποία απαιτείται, με βάση τις υφιστάμενες τεχνολογικές συνθήκες παραγωγής, για την παραγωγή αυτού του προϊόντος, (i) μειώνεται συνεχώς, και (ii) τείνει, μακροχρονίως, προς το μηδέν, τότε, και μόνον τότε, η οικονομική επιστήμη θα είναι υποχρεωμένη να αναθεωρήσει. Δυστυχώς, όχι μόνον δεν το έχουν κατορθώσει, έως σήμερα, αλλά και δεν έχουν καν θέσει το ζήτημα σε αυτήν την βάση, η οποία είναι και εκείνη, ακριβώς, του Marx. Ακόμα χειρότερα, από πολιτικο-κοινωνική άποψη, δεν ξοδεύουν ούτε μία λέξη για να εξηγήσουν πώς και γιατί με την έξοδο της χώρας από την Ευρωζώνη-ΕΕ ή, ακόμα, και με την μετατροπή του υπάρχοντος τρόπου παραγωγής σε σοσιαλιστικό-κομμουνιστικό θα αναιρεθεί η ισχύς, άρα και οι συνέπειες, αυτού του νόμου. Και όποια/ος δεν καταλαβαίνει το πρόβλημα, σπεύδοντας να δηλώσει ότι στον σοσιαλιστικό-κομμουνιστικό τρόπο παραγωγής δεν (θα) υφίστανται καν οι έννοιες κέρδος και, άρα, ποσοστό κέρδους, δείχνει, απλώς, ότι αγνοεί το περιεχόμενο του εν λόγω μαρξικού νόμου. Ως εκ τούτων, δεν μπορώ παρά να εξακολουθώ να παραπέμπω σε ό,τι έχω ήδη υποστηρίξει (βλέπε, για παράδειγμα, Μαριόλης, 2010, Δοκίμιο 10, Mariolis, 2014) και, ταυτοχρόνως, να υπογραμμίζω ότι η όλη «συζήτηση» μία, τουλάχιστον, αξία χρήσης δύναται να έχει: την σύγχυση και, άρα, την συντήρηση της υφιστάμενης, ζοφερής κατάστασης. Το ίδιο, ακριβώς, και για τα περί «μεταφοράς αξίας-υπεραξίας» (βλέπε Μαριόλης, 2000, 2016, Δοκίμιο 9).

<sup>4</sup> Οι εκτιμήσεις ενσωματώνουν την περίπτωση ετήσιας μείωσης του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού, λόγω μετανάστευσης, με ρυθμό 1% (δηλαδή, όσο, περίπου, και της περιόδου της μαζικής μετανάστευσης, 1961-1971) και ετήσιας αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας με ρυθμό 3% (δηλαδή, όσο και της περιόδου 1995-2004). Δεν χρειάζεται να σταθούμε στο τι σημαίνουν, για την χώρα, υψηλότε-

### 2.1.2. Αποταμίευση και επενδύσεις

Μετά την είσοδο στην Ευρωζώνη, η ετήσια καθαρή εθνική αποταμίευση είναι συστηματικά αρνητική (από το έτος 1960, για το οποίο υπάρχουν συμβατά στατιστικά στοιχεία, έως την είσοδο ήταν μόνον θετική). Η ελληνική οικονομία είναι η μοναδική της Ευρωζώνης με αυτό το γνώρισμα (αναλυτικά, βλέπε Μαριόλης, 2016, Δοκίμιο 5).

Ειδικότερα, οι αθροιστικές καθαρές αποταμιεύσεις της περιόδου 2008-2013 (σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ) ανέρχονται σε μείον 127 δισ. ευρώ (ετήσιος μέσος όρος: μείον 21 δισ. ευρώ). Οι καθαρές επενδύσεις εμφανίζουν έντονη κάμψη μετά το έτος 2008, και καθίστανται αρνητικές από το 2011: μείον 4.4 δισ. το 2011, μείον 9.9 δισ. το 2012 και μείον 13 δισ. το 2013. Η αρνητικότητα των καθαρών επενδύσεων αποτελεί νέο ποιοτικό δεδομένο με πολλαπλές συνεπαγωγές, διότι δηλώνει ότι το σύστημα έχει εισέλθει σε διαδικασία φθίνουσας αναπαραγωγής.

Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι χωρίς υψηλά θετική καθαρή εθνική αποταμίευση δεν δύνανται να μειωθούν τα δημοσιονομικά ελλείμματα ούτε να υπάρξει ανάπτυξη, εκτός εάν βασίζεται στον συνεχή εξωτερικό δανεισμό. Αλλά η συντηρούμενη μέσω εξωτερικού δανεισμού ανάπτυξη ήταν, ακριβώς, το κύριο γνώρισμα του υποδείγματος «ισχυρή Ελλάδα μέσα σε μία ισχυρή Ευρώπη», το οποίο κατέρρευσε: κατά την περίοδο 2000-2010, ο αθροιστικός καθαρός εξωτερικός δανεισμός της χώρας ανήλθε στο 148% των αθροιστικών καθαρών επενδύσεων αυτής.

### 2.1.3. Δημόσια οικονομικά

Το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης μειώθηκε, από τα 36 δισ. ευρώ (16% του ΑΕΠ), το 2009, στα 6 δισ. ευρώ (4% του ΑΕΠ), το 2014: οι δαπάνες μειώθηκαν από τα 125 δισ. (54% του ΑΕΠ) στα 88 δισ. (49% του ΑΕΠ), τα έσοδα μειώθηκαν από τα 89 δισ. (38% του ΑΕΠ) στα 82 δισ. (46% του ΑΕΠ), και το πρωτογενές ισοζύγιο μειώθηκε από τα μείον 24 δισ. (-10.5% του ΑΕΠ) στα 0.6 δισ. (0.4% του ΑΕΠ). Το χρέος της Γενικής κυβέρνησης αυξήθηκε από τα 300 δισ. (130% του ΑΕΠ) στα 356 δισ. το 2011 (171% του ΑΕΠ). Με το *PSI*, μειώθηκε στα 305 δισ. το 2012 (157% του ΑΕΠ), ενώ το 2014 ανήλθε, εκ νέου, στα 317 δισ. (177% του ΑΕΠ). Σημειώνεται, επίσης, ότι:

- Κατά την περίοδο 2008-2012 τα πιο φτωχά νοικοκυριά έχασαν σχεδόν το 86% του εισοδήματός τους, ενώ τα πλουσιότερα έχασαν το 17-20%. Η φορολογική επιβάρυνση των φτωχών αυξήθηκε κατά 337%, ενώ των ανωτέρων εισοδηματικά τάξεων αυξήθηκε μόνον κατά 9% (Θεοδοσίου, 2015α).

---

ροι ρυθμοί μείωσης του εργατικού δυναμικού, ενώ χαμηλότεροι ρυθμοί αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας αποτελούν πηγή αστάθειας για την ευρωζωνική, ιδίως, ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και, άρα, για τον εξωτερικό τομέα αυτής (έχει εκτιμηθεί, μάλιστα, ότι, παρά την ταχεία αύξηση της παραγωγικότητας, κατά την περίοδο 1995-2004, το απόλυτο ύψος της ήταν το δεύτερο χειρότερο στην Ευρωζώνη του έτους 2004).

Το έτος 2013, 2.5 εκατ. άτομα βρίσκονταν «κάτω από το όριο της φτώχειας» και 3.8 εκατ. άτομα βρίσκονταν «σε κίνδυνο φτώχειας λόγω υλικών στερήσεων και ανεργίας». Βάσει αυτών και άλλων ομοειδών στοιχείων, η ασκούμενη πολιτική έχει χαρακτηριστεί ως «πόλεμος εναντίον των φτωχών».

- Ακόμα και εάν δεν αμφισβητηθούν οι – όχι και τόσο πραγματοκρατικές – παραδοχές του ΔΝΤ (ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης της οικονομίας 2.8%, πρωτογενές πλεόνασμα 4.2% και μέσο ετήσιο επιτόκιο 3.6%), απαιτούνται περί τα 26 έτη, ούτως ώστε να μειωθεί το δημόσιο χρέος στο επίπεδο της Συνθήκης του Μάαστριχτ, δηλαδή στο 60% του ΑΕΠ (Λαπαβίτσας, 2014). Με την ευκαιρία, αξ ζαναθυμηθούμε ότι η ικανοποίηση και των δύο σχετικών κριτηρίων του Μάαστριχτ (χρέος 60% και έλλειμμα 3%), τα οποία δεν έχουν, βεβαίως, την ελάχιστη οικονομική θεμελίωση, διασφαλίζεται με ρυθμό μεγέθυνσης του ονομαστικού ΑΕΠ 5.3% (και είναι ανεξάρτητη του ύψους του επιτοκίου, το οποίο καθορίζει, στην προκειμένη περίπτωση, το ύψος του πρωτογενούς ισοζυγίου).<sup>5</sup>

#### **2.1.4. Εσωτερική υποτίμηση**

Η ισχυρή εσωτερική υποτίμηση (εκτιμάται, από διάφορες/ους μελετητές, ότι, κατά την περίοδο 2009-2013, οι μέσοι πραγματικοί μισθοί μειώθηκαν κατά 24%) δεν οδήγησε σε ευσταθή και σημαντική άνοδο των εξαγωγών. Μάλιστα, σε σταθερές τιμές του έτους 2010, οι εξαγωγές μειώθηκαν κατά 3.3%, οι εισαγωγές μειώθηκαν κατά 15.5%, ενώ το μερίδιο των εξαγωγών της ελληνικής οικονομίας στις παγκόσμιες εξαγωγές μειώθηκε κατά 9.4%. Επομένως, η παρατηρούμενη βελτίωση του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών οφείλεται, κυρίως, στην καθίζηση των εισαγωγών, η οποία ακολούθησε εκείνη της οικονομικής δραστηριότητας. Η συστηματική αύξηση των εξαγωγών αποτελεί, ωστόσο, όρο αύξησης της εθνικής αποταμίευσης. Σημειώνεται, τέλος, ότι η «Καθαρή Διεθνής Επενδυτική Θέση» (εκφράζει τις καθαρές υποχρεώσεις των κατοίκων της χώρας έναντι των μη κατοίκων) της Ελλάδας χειροτερεύει συστηματικά: από το μείον 44% του ΑΕΠ το 2000, έφτασε στο μείον 98% το 2010, ενώ για το 2014 εκτιμάται στο μείον 121% (το καθαρό εξωτερικό χρέος εκτιμάται στο 130%).

---

<sup>5</sup> Επί αυτού αλλά και για άλλες, έγκαιρες εκτιμήσεις, σχετικά με την εξέλιξη του δημοσίου και του εξωτερικού χρέους, οι οποίες δεν διαμεύστηκαν από τα γεγονότα, βλέπε Μαριόλης (2011, Δοκίμια 9 και 10). Εάν διαθέταμε τον χώρο, θα είχε ενδιαφέρον να υπενθυμίζαμε και άλλες, καιτοι «πιο επίσημες», εκτιμήσεις σχετικά με αυτήν την εξέλιξη, οι οποίες ήταν – εξ αρχής – καταδικασμένες να αναθεωρούνται κάθε – το πολύ – έξι μήνες. Όπως και όντως αναθεωρήθηκαν και αναθεωρούνται, συνεχώς, έως σήμερα, μαζί με ομογάλακτες προβλέψεις περί «ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας».

## **2.1.5. Δομικά χαρακτηριστικά της οικονομίας και διεθνές εμπόριο**

### **2.1.5.1. Χαρακτηριστικά**

Συνεπεία της συμμετοχής στην ευρωπαϊκή «ολοκλήρωση», συρρικνώθηκε, από την μία πλευρά, ο τομέας παραγωγής «διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων» (δηλαδή, εμπορευμάτων για την διεθνή αγορά), ο οποίος δεν μπόρεσε να επιβιώσει ως είχε στον διεθνή ανταγωνισμό, και διογκώθηκε, από την άλλη πλευρά, ο τομέας παραγωγής «μη διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων» (δηλαδή, εμπορευμάτων μόνον για την εγχώρια αγορά – βλέπε, για παράδειγμα, Gibson, 2010). Ειδικότερα:

- Η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από συγκριτικά χαμηλότερη παραγωγικότητα στον τομέα παραγωγής διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων, ενώ η παραγωγικότητά της είναι αντίστοιχη του ευρωπαϊκού μέσου όρου μόνον στον τομέα παραγωγής μη διεθνώς εμπορεύσιμων εμπορευμάτων (ιδίως, στον κλάδο των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, των κατασκευών και του εσωτερικού εμπορίου).
- Η – πριν από το ξέσπασμα της λεγόμενης κρίσης – παρατηρούμενη αύξηση του ελληνικού ΑΕΠ προερχόταν πρωτίστως από την ανάπτυξη του τομέα των διεθνώς μη εμπορεύσιμων εμπορευμάτων, ενώ οι κλάδοι του άλλου τομέα ήταν στάσιμοι (επί τρεις δεκαετίες) ή αναπτύσσονταν με αργούς ρυθμούς (όπως, για παράδειγμα, ο τουρισμός).
- Η εν λόγω διατομεακή μεταβολή λειτούργησε ανατροφοδοτικά στην περαιτέρω μείωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας και συνέβαλε, έτσι, στη δημιουργία εξωτερικών ελλειμμάτων και, μέσω αυτών, στη δημιουργία δημοσίων ελλειμμάτων («δίδυμα ελλείμματα» – βλέπε Μαριόλης, 2011, Δοκίμιο 9).
- Στις εισαγωγές σημειώνεται συνεχής άνοδος του μεριδίου των «προϊόντων υψηλής τεχνολογίας», ενώ για τις εξαγωγές ισχύει μάλλον το αντίθετο. Επίσης, η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από ιδιαιτέρως χαμηλό ποσοστό διεθνούς ενδοκλαδικού εμπορίου στην μεταποίηση (ως προς τα υπόλοιπα μέλη της Ευρωζώνης), πράγμα που έχει ιδιαιτέρως αρνητική σημασία, διότι η ανάπτυξη του ενδοκλαδικού εμπορίου αντιστοιχεί σε οικονομίες με παρόμοιο και, ταυτοχρόνως, υψηλό τεχνολογικό επίπεδο.

### **2.1.5.2. Σωρευτική αιτιότητα**

Είναι γνωστό ότι:

- Σε κάθε οικονομία, ο ποσοστιαίος ρυθμός μεγέθυνσης της συνολικής παραγωγικότητας καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από το ρυθμό μεγέθυνσης του βιομηχανικού τομέα της.
- Η ελληνική οικονομία (όπως και, γενικά, οι χώρες του ευρωπαϊκού «Νότου») είναι εξειδικευμένη σε εμπορεύματα χαμηλής εισοδηματικής ελαστικότητας

ζήτησης, δηλαδή στα «παραδοσιακά ή εντάσεως φυσικών πρώτων υλών, χαμηλής/μέσης τεχνολογίας και ανειδίκευτης εργασίας» εμπορεύματα. Συνάγεται, λοιπόν, ότι έχει δημιουργηθεί ένας φαύλος «κύκλος σωρευτικής αιτιότητας»: Άνευ εξωτερικού δανεισμού, η ελληνική οικονομία δύναται να μεγθυνθεί μόνον με συγκριτικά χαμηλούς ρυθμούς, πράγμα που έχει αρνητικό αντίκτυπο στην παραγωγικότητα και, άρα, στη διεθνή ανταγωνιστικότητά της, και αυτό, με τη σειρά του, την ωθεί εκ νέου στο ήδη διαμορφωμένο πρότυπο διεθνούς εξειδίκευσης. Ειδικότερα, έχει εκτιμηθεί, βάσει του υποδείγματος του Thirlwall, ότι, άνευ εξωτερικού δανεισμού και εντός της Ευρωζώνης, η ελληνική οικονομία δεν μπορεί να μεγθυνθεί παρά κάτω από το 60% του μέσου ρυθμού μεγέθυνσης του συνόλου των εμπορικών εταίρων της (βλέπε Μαριόλης, 2016, Δοκίμιο 24).

## 2.2. Το ζήτημα της ανάπτυξης

Κάθε εθνική οικονομία αποτελείται από τρεις τομείς, τον Ιδιωτικό (επιχειρήσεις και νοικοκυριά), τον Δημόσιο και τον Εξωτερικό τομέα. Όταν, λοιπόν, βρίσκεται σε βαθιά ύφεση, πρέπει ένας, τουλάχιστον, εξ αυτών να λειτουργήσει ως «ατμομηχανή», δηλαδή να καθοδηγήσει την τόνωση της συνολικής ενεργού ζήτησης. Τέλος, αυτή η τόνωση επιτυγχάνεται μέσω δημοσιονομικών, νομισματικών, συναλλαγματικών, εισοδηματικών, εμπορικών και διαρθρωτικών πολιτικών.

Δεδομένης της συμμετοχής της χώρας στην ΟΝΕ:

- Οι εθνικές αρχές δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν την νομισματική, συναλλαγματική και εμπορική πολιτική.
- Η δημοσιονομική πολιτική περιορίζεται από τα «κριτήρια του Μάαστριχτ» (και, γενικότερα, την αρχιτεκτονική της ΟΝΕ).
- Η εισοδηματική πολιτική δεν δύναται παρά να ασκείται μονομερώς, δηλαδή εις βάρος των μισθωτών. Διότι, δεδομένης της πλήρους ελευθερίας στην κίνηση των διεθνών χρηματικών κεφαλαίων, η οποία συνεπάγεται τάση διαμόρφωσης ενός διεθνώς ενιαίου επιτοκίου-ποσοστού κέρδους, μόνον οι μισθοί αποτελούν μεταβλητή ελέγχου για τις αρχές οικονομικής πολιτικής (Μαριόλης, 2012, 2016, Δοκίμιο 30). Και θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι οι μισθοί συνιστούν το μεγαλύτερο τμήμα της καταναλωτικής ζήτησης, με συνέπεια κάθε μείωσή τους να ενεργοποιεί *τάση* ισχυρότερης μείωσης της συνολικής ζήτησης.

Από την άλλη πλευρά:

- Ο Επιχειρηματικός τομέας βρίσκεται σε δεινή θέση, αποστραγγίζεται με φόρους, και εμφανίζει, ως σύνολο, περιορισμένες προοπτικές κερδοφορίας.
- Ο Δημόσιος τομέας είναι φορτωμένος με χρέη, ενώ αποδιαρθρώνεται περαιτέρω μέσω της ασκούμενης συσταλτικής πολιτικής των «Μνημονίων».



- Παρά την εσωτερική υποτίμηση, η οποία οδηγεί (όταν και όποτε οδηγεί) σε έμμεση και βραδεία αύξηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας (και όχι, όπως η εξωτερική-νομισματική υποτίμηση, σε άμεση και ταχεία αύξηση αυτής), ο Εξωτερικός τομέας δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί. Πέραν όσων ήδη αναφέρθηκαν (Παράγραφος 2.1.5), η αδυναμία του συναρτάται με τρεις παράγοντες:
  - Χρησιμοποιεί το ευρώ, δηλαδή ένα από τα «σκληρότερα» νομίσματα της παγκόσμιας οικονομίας.
  - Η συναλλαγματική πολιτική υπάγεται στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και όχι στην Τράπεζα της Ελλάδας. Κάθε ανατίμηση του ευρώ έρχεται, επομένως, σε αντίφαση με την πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης.
  - Ανταγωνίζεται τους πολύ πιο προηγμένους εξωτερικούς τομείς άλλων Ευρωζωνικών οικονομιών βάσει «οιονεί-απολύτων πλεονεκτημάτων κόστους».<sup>6</sup>

Σε τελική ανάλυση, λοιπόν, η «πολιτική των Μνημονίων» δύναται να θεωρηθεί εγχείρημα αντιμετώπισης πλέγματος ζητημάτων, εκ των οποίων αυτό της διεθνούς ανταγωνιστικότητας κατέχει την κεντρική θέση, μέσω τριών «εργαλείων»:

- Συσταλτική δημοσιονομική πολιτική.
- Μονομερής, εις βάρος των μισθωτών, εισοδηματική πολιτική.
- Αποδιάρθρωση της αγοράς εργασίας και του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, η οποία αποκαλείται «διαρθρωτική πολιτική ή μεταρρύθμιση».

Σύμφωνα με εκτιμήσεις μας των σφραφαιϊανών πολλαπλασιαστών αυτόνομης ζήτησης της ελληνικής οικονομίας (Mariolis and Soklis, 2015), για κάθε 1 εκατ. ευρώ μείωσης της ζήτησης για προϊόντα του:

- Πρωτογενή τομέα: το συνολικό προϊόν της οικονομίας μειώνεται κατά 1.05 εκατ. ευρώ, η απασχόληση κατά 57 εργαζομένους και οι εισαγωγές της κατά 0.29 δισ. ευρώ.
- Βιομηχανικού τομέα: το συνολικό προϊόν της οικονομίας μειώνεται κατά 0.74 εκατ., η απασχόληση κατά 20 εργαζομένους και οι εισαγωγές της κατά 0.58 δισ. ευρώ.

---

<sup>6</sup> Εν μέσω της λεγόμενης κρίσης (δηλαδή, μετά το 2010) οι ελληνικές αρχές οικονομικής πολιτικής (αλλά και άλλοι) ανακάλυψαν την σπουδαιότητα των «συγκριτικών πλεονεκτημάτων». Αυτά, όμως, τα πλεονεκτήματα έχουν σημασία μόνον για το διεθνές εμπόριο με οικονομίες εκτός Ευρωζώνης, ενώ για το διεθνές εμπόριο με τις ευρωζωνικές οικονομίες σημασία έχουν τα «οιονεί-απόλυτα πλεονεκτήματα κόστους» και, όσο αναπτύσσεται η ευρωπαϊκή «ολοκλήρωση», τα «απόλυτα πλεονεκτήματα κόστους». Τέλος, στις ευρωζωνικές οικονομίες, τα συγκριτικά πλεονεκτήματα υπερκαθορίζονται από τα δεύτερα (βλέπε Μαριόλης, 2016, Δοκίμια 9 και 22). Από ό,τι γνωρίζω, το ζήτημα των «απολύτων πλεονεκτημάτων» στην Ευρωζώνη έχει τεθεί από τους Flassbeck (2010), Flassbeck and Spiecker (2011) και τον γράφοντα (από το 1999).

- Τομέα των Υπηρεσιών: το συνολικό προϊόν της οικονομίας μειώνεται κατά 1.22 εκατ. και η απασχόληση κατά 27 εργαζομένους και οι εισαγωγές της κατά 0.27 δισ. ευρώ.
- Δημοσίου τομέα: το συνολικό προϊόν της οικονομίας μειώνεται κατά 1.55 εκατ. ευρώ και η απασχόληση κατά 41 εργαζομένους και οι εισαγωγές της κατά 0.28 δισ. ευρώ.<sup>7</sup>

Έπεται, λοιπόν, ότι η «πολιτική των Μνημονίων», δεν μπορούσε παρά να οδηγήσει και όντως οδήγησε, εντός – σχεδόν – τριών ετών (2010-2013), σε:

- Υπερβαίνουσα το 22% ύφεση (σε σταθερές τιμές του έτους 2010).
- Υπερβαίνουσα το 27% ανεργία.
- Νέο δανεισμό για την εξυπηρέτηση παλαιότερου δανεισμού.
- Εκποιήσεις και υποθηκεύσεις δημοσίων και ιδιωτικών περιουσιακών στοιχείων.
- Μείωση των εισαγωγών κατά 15.5% (σε σταθερές τιμές του έτους 2010), ως αποτέλεσμα – όχι της αύξησης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας αλλά – της συρρίκνωσης του όλου συστήματος.

Έπεται, όμως, επίσης ότι η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομικής είναι αδύνατον να λάβει χώρα εντός αυτού του ασφυκτικού «κλωβού υπότασης». Το ζήτημα της ανάπτυξης πρέπει, επειγόντως, να τεθεί σε τελείως διαφορετική βάση δια της υλοποίησης προγράμματος στοχευμένης τόνωσης της ζήτησης.

### **2.3. Η συμμετοχή στην ΟΝΕ: από υποτιθέμενο Μέσο σε ιερό Σκοπό**

Όταν άρχισε να σχηματίζεται η Ευρωζώνη, αλλά και τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της, γράφτηκε συστηματικά ότι η δημιουργία της δεν ήταν Σκοπός. Η ζώνη του κοινού νομίσματος θα ήταν, υποτίθεται, ένα Μέσο συμβολής στην επίτευξη βασικών στόχων της οικονομικής πολιτικής, δηλαδή:

- της μικροοικονομικής αποτελεσματικότητας,
- της μακροοικονομικής σταθερότητας, και
- της ισόρροπης ανάπτυξης μεταξύ χωρών και περιφερειών.

Αν και, τότε, λίγοι μόνον οικονομολόγοι (ή, για να λέμε τα πράγματα όπως έχουν, απειροελάχιστοι στην Ελλάδα) επέδειξαν το σθένος της κατά μέτωπο κριτικής, κανείς, ανάμεσα στους πλέον θερμούς υποστηρικτές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δεν διατύπωσε αντίθετη θέση.

Δεκαπέντε χρόνια μετά, τα πράγματα είναι τελείως διαφορετικά. Όχι μόνον λόγω των ισχών μέσων ρυθμών ανάπτυξης, οι οποίοι έχουν σημειωθεί στην Ευρωζώνη συνολικά, ή/και των μεγάλων αποκλίσεων τους από χώρα σε

<sup>7</sup> Η συγκριτικά μεγάλη μείωση του αριθμού των εργαζομένων συνεπεία μείωσης της ζήτησης των προϊόντων του Πρωτογενή τομέα αποτελεί ένδειξη της συγκριτικά ιδιαίτερος χαμηλής παραγωγικότητας εργασίας σε αυτόν τον τομέα. Αυτή η σημαντική ένδειξη ενισχύεται από την περαιτέρω ανάλυση των ευρημάτων (για παράδειγμα, εκ των 57 εργαζομένων οι 49, ή ποσοστό 86%, εργάζονται σε αυτόν τον τομέα), στην οποία δεν είναι δυνατόν να υπεισέλθουμε εδώ.

χώρα (ιδίως, μεταξύ «Βορρά-Νότου»), αλλά και λόγω της μεταστοιχείωσης του – υποτιθέμενου – Μέσου σε – μοναδικό και αδιαμφισβήτητο – Σκοπό.

Η τελευταία συμφωνία «δανειστών»-κυβέρνησης-πλειοψηφίας αντιπολίτευσης, της 13<sup>ης</sup> Ιουλίου 2015, εξαντλήθηκε σε παραθέσεις μέτρων, από τα οποία δεν απουσίαζαν μόνον αναλυτικές εκτιμήσεις για τις επιπτώσεις τους, αλλά και οι αναφορές στην ενεργοποίηση αναπτυξιακών μηχανισμών. Πρόκειται για μέτρα, τα οποία έχουν, εκ νέου, συσταλτικό χαρακτήρα και προάγουν τη φτωχοποίηση, τις απορρυθμίσεις αγορών και την εκποίηση της δημόσιας περιουσίας. Αυτό δεν είναι αποτέλεσμα λαθεμένης ανάλυσης ή παραλογισμών (όπως διατείνονται ορισμένες αριστερίζουσες πλευρές) αλλά δομικών περιορισμών, οι οποίοι απορρέουν από τη συμμετοχή μίας χώρας στην Ευρωζώνη. Όπως ήδη επισημάνθηκε, η περικοπή δημοσίων δαπανών και η μονομερής, εις βάρος των μισθωτών, εισοδηματική και φορολογική πολιτική, είναι τα κύρια εργαλεία οικονομικής πολιτικής, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιούν οι εθνικές κυβερνήσεις, στην *υπαρκτή* Ευρωζώνη, ανεξαρτήτως των προθέσεών τους. Σε χώρες όπως η Ελλάδα, η πλάστιγγα γέρνει εις βάρος, επιπλέον, της αυτοαπασχόλησης, της μικροϊδιοκτησίας, και των πολύ μικρών και μικρών επιχειρήσεων.

Το Ευρώ μετατράπηκε, λοιπόν, από Μέσο σε Σκοπό, ενώ στη θέση του Μέσου τοποθετήθηκε ένα αναλλοίωτο μείγμα μονομερών-συσταλτικών πολιτικών. Η παραμονή της χώρας στην Ευρωζώνη συνιστά τακτική χωρίς στρατηγική, για τα συμφέροντα της συντριπτικής πλειοψηφίας του ελληνικού λαού, και είναι ασυμβίβαστη με την υλοποίηση προγράμματος απελευθέρωσης από το βρόχο των Μνημονίων-επιταχυνόμενης ανάπτυξης.

### **3. Η Έξοδος από την Ευρωζώνη και η Ν.Ο.Π.**

Η κατόπιν – προετοιμασμένων και, άρα, μη μακρόσυρτων – διαπραγματεύσεων έξοδος από την Ευρωζώνη αποτελεί την «πρώτη καλύτερη επιλογή», ακριβώς επειδή περιορίζει αισθητά τους *αστάθμητους* παράγοντες, οι οποίοι αντικειμενικά ενέχονται κατά και μετά από αυτήν έξοδο (για τη νομική διάσταση, βλέπε Μηλιαράκης, 2015). Εκτιμώ ότι η ελληνική πλευρά πρέπει να εμμείνει, κατά βάση, στα εξής:

- Παύση πληρωμών και αναδιάρθρωση χρέους βάσει του κριτηρίου της «βιωσιμότητάς» του. Υιοθέτηση «ρήτρας ανάπτυξης», για ρυθμούς μεγέθυνσης του ΑΕΠ ίσους ή μεγαλύτερους του 4%, ούτως ώστε να συμπίεζεται αισθητά η ανεργία.
- Παροχή ρευστότητας από την ΕΚΤ στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα, έως τη μετάβαση στο νέο νόμισμα, και υποστήριξη της νέας, χαμηλότερης, συναλλαγματικής ισοτιμίας, σε συμφωνία με τους στόχους της *εθνικά ανεξάρ-*

τητης νομισματικής πολιτικής, έως την εμφάνιση δειγμάτων ευσταθούς ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας.

- Μη ένταξη του νέου νομίσματος στον «Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών II».
- Εφαρμογή συστήματος «ρητρών εξαίρεσης» για την άσκηση στοχευμένων πολιτικών βιομηχανικής ανάπτυξης και αύξησης της απασχόλησης βάσει αναλυτικού μακροχρονίου, της τάξης των πέντε ετών, προγράμματος.<sup>8</sup>

Εάν οι διαπραγματεύσεις αποτύχουν, τότε η ελληνική κυβέρνηση έχει το δικαίωμα να ανακοινώσει αλλαγή του νομίσματος σύμφωνα με την αρχή *Lex monetae*. Εάν, τέλος, το αίτημα περί εθνικής ανεξαρτησίας της νομισματικής πολιτικής ή «ρητρών εξαίρεσης» δεν γίνει δεκτό από την Ευρωπαϊκή Ένωση, τότε πρέπει να επιλεγεί η έξοδος και από αυτήν.

### 3.1. Το γενικό πλαίσιο της Ν.Ο.Π.

Με την έξοδο από την Ευρωζώνη απαιτούνται:<sup>9</sup>

- Εισαγωγή νέου νομίσματος σε ισοτιμία: 1:1.<sup>10</sup>
- Νομισματική υποτίμηση.
- Σύσταση μηχανισμού φραγμών στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων.

Αυτές οι ρυθμίσεις στοχεύουν:

- Στην μεταστροφή της αλλοδαπής και ημεδαπής ζήτησης προς τα εγχωρίως παραγόμενα εμπορεύματα.
- Στην αύξηση της εθνικής αποταμίευσης (βλέπε την Παράγραφο 2.1.2).
- Στη δημιουργία βαθμών ελευθερίας στην άσκηση εθνικά ανεξάρτητης και αναπτυξιακής νομισματικής πολιτικής.
- Στην υποστήριξη της ισοτιμίας του νέου νομίσματος.

### 3.2. Άμεσες συνέπειες

#### 3.2.1. Πληθωρισμός και διεθνής ανταγωνιστικότητα

Λαμβανομένων υπόψη εναλλακτικών δεικτών διαχρονικής εξέλιξης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, καθώς και των επειγόμενων αναπτυξιακών αναγκών αυτής, ενδείκνυται ποσοστό υποτίμησης με «κέ-

<sup>8</sup> Οι «ρήτρες εξαίρεσης» θα πρέπει να αφορούν σε όσο το δυνατόν περισσότερες μορφές δασμολογικών και μη δασμολογικών (επιδοτήσεις εξαγωγών, αξίωση ελαχίστου εγχωρίου μεριδίου παραγωγής, ποσοτώσεις εισαγωγών, προμήθειες δημοσίου) παρεμβάσεων. Αυτές θα μπορούσαν να αντισταθμιστούν, σε ορισμένο βαθμό, με συμφωνίες για μεταφορά τεχνολογίας και τεχνολογίας μέσω εγχωρίων συμπαραγωγών με αλλοδαπές επιχειρήσεις.

<sup>9</sup> Λαμβάνεται υπόψη η περίπτωση της μη συναινετικής διπλής εξόδου. Για τεχνικές όψεις-βήματα, τα οποία δεν τίγονται εδώ (νομισματική κυκλοφορία, εθνικοποίηση και αναδιάρθρωση τραπεζικού συστήματος, ρύθμιση δανείων, κ.λπ.), βλέπε Λαπαβίτσας και Φλάσμπεκ (2015) και, σε συνοπτική μορφή, Λαπαβίτσας (2015). Τα σχετικά πρόσφατα παραδείγματα ή, μάλλον, αντιπαραδείγματα της Αργεντινής και της Ισλανδίας μπορούν και πρέπει να αποτελέσουν πηγές πρόσθετης έμπνευσης (αλλά όχι, εάν χρειάζεται, ας το πούμε, δογματικής επανεφαρμογής – για συνοπτικές παρουσιάσεις, βλέπε Μαριδολής και Σώκλης, 2015, και Θεοδοσίου, 2015β, αντιστοίχως).

<sup>10</sup> Θα προτιμούσα ένα νέο όνομα για το νόμισμα, όπως, ας πούμε, «Ελλάδιο».

ντρο» το 40% και «άκρα» το 30% και 50%. Εκτιμούμε ότι, ακόμα έως σήμερα, η ελαστικότητα του μέσου πληθωρισμού κόστους (μετρούμενου σε όρους της ακαθάριστης αξίας της εγχώριας παραγωγής – όχι του ΔTK) ως προς την ονομαστική υποτίμηση του ημεδαπού νομίσματος δεν πρέπει να θεωρείται μεγαλύτερη του 0.20 (Katsinos and Mariolis, 2012). Επομένως, μία ονομαστική υποτίμηση στο εύρος του 30% με 50%, προκαλεί:

- Εισαγόμενο μέσο πληθωρισμό της τάξης του 6% με 10%, αντιστοίχως, για το πρώτο έτος (4% με 6%, για το δεύτερο έτος).

Οι τρεις κλάδοι όπου αναπτύσσονται οι ισχυρότερες πληθωριστικές πιέσεις είναι:

- Οπτάνθρακας, προϊόντα διύλισης πετρελαίου, πυρηνικά καύσιμα: 22% με 37%.
- Υπηρεσίες πλωτών μεταφορών: 14% με 23%.
- Αυτοκίνητα και οχήματα: 13% με 22%.

Αντιθέτως, οι τρεις κλάδοι όπου αναπτύσσονται οι ασθενέστερες πληθωριστικές πιέσεις είναι:

- Εκπαιδευτικές υπηρεσίες: 0.7% με 1.1%.
- Υπηρεσίες που αφορούν ακίνητα: 0.4% με 0.7%.
- Προϊόντα δασοκομίας και υλοτομίας: 0.2% με 0.3%.

Τέλος, οι πληθωριστικές πιέσεις σε τέσσερις κλάδους, τα εμπορεύματα των οποίων έχουν ιδιαίτερη σημασία (τρόφιμα, φάρμακα, τουρισμός και υγεία) είναι:

- Τρόφιμα και ποτά: 4% με 6%.
- Χημικές ουσίες και χημικά προϊόντα: 11% με 19%.
- Υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης: 5% με 8%.
- Υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής μέριμνας: 10% με 17%.
- Αύξηση της μέσης διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας κατά 23% με 37%, αντιστοίχως (σε όρους πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας). Οι τομεακές διαστάσεις αυτής της βελτίωσης έχουν ως εξής:
  - Πρωτογενής τομέας: 25% με 40%.
  - Βιομηχανία: 20% με 31%.
  - Υπηρεσίες: 25% με 40%.
- Βελτίωση του σε *ευρώ* εκφρασμένου εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών (σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, για το έτος 2014, οι εξαγωγές ανέρχονται σε 59 δισ. ευρώ και οι εισαγωγές 63.3 σε δισ. ευρώ): το έλλειμμα των 4.3 δισ. ευρώ μετατρέπεται σε πλεόνασμα της τάξης των 4.5 με 10.6 δισ. ευρώ.<sup>11</sup> Ειδικότερα, τα 59 δισ. των εξαγωγών του έτους

<sup>11</sup> Για την εκτίμηση υποθέτουμε, σε συμφωνία με ευρήματα άλλων μελετών, ότι η ελαστικότητα του όγκου των εξαγωγών (των εισαγωγών) ως προς την πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία ισούται με 0.6 (με μείον 0.9). Σημειώνεται, επίσης, ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία της τελευταίας Έκθεσης του Δι-

2014 κατανέμονται σε: 31 δισ. αγαθά και 28 δισ. υπηρεσίες, ενώ τα 63.3 δισ. των εισαγωγών σε: 51.9 δισ. αγαθά και 11.4 δισ. υπηρεσίες. Άρα, χρησιμοποιώντας τις ίδιες με προηγούμενως ελαστικότητες (λόγω έλλειψης στοιχείων), δύναται να εκτιμηθεί, *χονδρικά*, ότι:

- Το έλλειμμα των 20.9 δισ. σε αγαθά μειώνεται στα 12.5 με 6.9 δισ. (ο μηδενισμός του ελλείμματος απαιτεί ονομαστική υποτίμηση της τάξης του 78%).
- Το πλεόνασμα των 16.6 δισ. σε υπηρεσίες αυξάνεται στα 17 με 17.5 δισ. (για χαμηλά ποσοστά ονομαστικής υποτίμησης το πλεόνασμα μειώνεται κάπως, ελαχιστοποιείται για ονομαστική υποτίμηση της τάξης του 6%, και επανέρχεται στο αρχικό ύψος των 16.6 δισ. για ονομαστική υποτίμηση της τάξης του 12%).

Λαμβανομένων υπόψη των διεθνών δεδομένων (θεωρητικών και εμπειρικών), αλλά και την ιδιομορφία της δημιουργούμενης από την μετάβαση στο νέο νόμισμα κατάστασης, τα πρώτα δείγματα της βελτίωσης του ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών θα αρχίσουν να διαμορφώνονται έπειτα από μία χρονική περίοδο, η οποία δεν αναμένεται να είναι μικρότερη των έξι και αισθητά μεγαλύτερη των δώδεκα μηνών (με πολύ πιθανότερο το δεύτερο όριο).

Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι όλες οι προηγούμενες εκτιμήσεις έχουν πραγματοποιηθεί σε όρους του μάλλον δυσμενέστερου σεναρίου για την εξέλιξη του εισαγόμενου πληθωρισμού (και, άρα, της ανταγωνιστικότητας), υπό την έννοια ότι έχουμε προϋποθέσει (είτε για λόγους ασφαλείας είτε επειδή δεν υπάρχουν πρωτογενή στοιχεία):

- (i) τιμαριθμική αναπροσαρμογή των μισθών,
- (ii) αμετάβλητους φορολογικούς συντελεστές επί της παραγωγής,
- (iii) αμετάβλητες τιμές εισαγωγών σε ξένο νόμισμα, και
- (iv) μη υποκατάσταση εισαγωγών στην παραγωγή και στην κατανάλωση.

### **3.2.2. Ανάπτυξη και διανομή εισοδήματος**

Η προκαλούμενη από την υποτίμηση τόνωση της ζήτησης δύναται, λοιπόν, να θέσει την οικονομία σε τροχιά ανάπτυξης. Ειδικότερα, εκτιμάται, βάσει του υποδείγματος του Thirlwall, ότι, με παράλληλη παύση, πρώτον, του εξωτερικού δανεισμού και των μεταβιβάσεων από την Ε.Ε., αλλά και, δεύτερον, της καταβολής τόκων για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού χρέους, το προαναφερθέν εύρος υποτίμησης δεν είναι ασύμβατο με την αύξηση του ΑΕΠ κατά 4% με 7%, αντιστοίχως (βλέπε Μαριόλης, 2016, Δοκίμιο 24).

---

οικητή της ΤτΕ για το έτος 2014, τα οποία, ως γνωστόν, είναι, ωστόσο, *ελεγχόμενα* (από μεθοδολογική-στατιστική άποψη), οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών ανέρχονται σε 54.7 δισ. ευρώ και οι εισαγωγές σε 52.9 δισ. ευρώ. Επαναλαμβάνοντας τον υπολογισμό, το πλεόνασμα των 1.8 δισ. αυξάνεται στα 8.9 με 13.7 δισ. ευρώ.

Η άποψη ότι οι νομισματικές υποτιμήσεις πλήττουν τα συμφέροντα των μισθωτών, διότι οδηγούν, αναπόφευκτα, σε μείωση των μοναδιαίων πραγματικών μισθών, είναι εσφαλμένη. Το ορθό είναι ότι, όταν υφίσταται πλήρης απασχόληση του επενδεδυμένου κεφαλαίου, οι υποτιμήσεις τείνουν να οδηγούν είτε σε μείωση του μέσου μοναδιαίου πραγματικού μισθού (με αμετάβλητο το μέσο πραγματικό ποσοστό κέρδους) είτε σε μείωση του μέσου πραγματικού ποσοστού κέρδους (με αμετάβλητο το μέσο μοναδιαίο πραγματικό μισθό). Δεδομένης, όμως, της βαθιάς ύφεσης της ελληνικής οικονομίας, η υποαπασχόληση του επενδεδυμένου κεφαλαίου είναι υψηλή (εκτιμάται σε επίπεδα άνω του 30%). Δεν αποκλείεται, επομένως, η προκαλούμενη από την υποτίμηση (σε συνδυασμό, μάλιστα, με τα άλλα μέτρα οικονομικής πολιτικής, τα οποία προτείνονται στη συνέχεια του παρόντος) τόνωση της ζήτησης για τα εγχωρίως παραγόμενα εμπορεύματα να αυξήσει το βαθμό απασχόλησης του κεφαλαίου σε τέτοια ύψη, όπου καθίσταται δυνατή η αύξηση και των δύο, προαναφερθέντων, μεταβλητών της διανομής του εισοδήματος. Στην αντίθετη περίπτωση, βεβαίως, κάθε κυβέρνηση έκφρασης των συμφερόντων των μισθωτών οφείλει να προασπίσει αυτά έναντι άλλων συμφερόντων.

### **3.3. Κλαδική πολιτική: ζητούμενα και υλοποίηση**

#### **3.3.1. Ζητούμενα**

Η οικονομική πολιτική δεν δύναται περιοριστεί στο μέτρο της νομισματικής υποτίμησης. Οφείλει, επίσης, να εστιάσει σε εκείνα τα «εμπορεύματα και κλάδους-κλειδιά» της ελληνικής οικονομίας, για τα οποία πρέπει να μεταβληθεί η ζήτηση, ούτως ώστε να αυξηθούν στον μέγιστο δυνατό βαθμό:

- το συνολικά παραγόμενο προϊόν

και

- η συνολικά απασχολούμενη ποσότητα εργασίας.

Το εξαιρετικά κρίσιμο για την ελληνική οικονομία ζήτημα έγκειται στο ότι αυτή η μεταβολή της ζήτησης πρέπει να συντελεστεί υπό τους αντικειμενικούς όρους-περιορισμούς της μείωσης:

- του δημοσίου ελλείμματος

και

- του εξωτερικού ελλείμματος.

#### **3.3.2. Άξονες**

Από μελέτη για την υφιστάμενη διάρθρωση της ελληνικής οικονομικής προκύπτει ότι οι βασικοί άξονες της εν λόγω κλαδικής πολιτικής είναι οι εξής (Mariolis and Soklis, 2015):

1. Αύξηση της κρατικής κατανάλωσης για τα εμπορεύματα:

- Υπηρεσίες επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης.
- Υπηρεσίες δημόσιας διοίκησης και άμυνας, υπηρεσίες υποχρεωτικής κοινωνικής ασφάλισης.

- Υπηρεσίες εκπαίδευσης.
  - Υπηρεσίες ανθρώπινης υγείας.
  - Υπηρεσίες κοινωνικής μέριμνας.
2. Αύξηση των επενδύσεων για το εμπόρευμα:
- Υπηρεσίες επισκευής και εγκατάστασης μηχανημάτων και εξοπλισμού.
3. Επιλεκτική μείωση τμημάτων της κρατικής κατανάλωσης για τα εμπορεύματα:
- Υπηρεσίες δημιουργικές, τέχνης και διασκέδασης, υπηρεσίες βιβλιοθηκών, αρχειοφυλακείων, μουσείων και άλλων πολιτιστικών υπηρεσιών, υπηρεσίες τυχερών παιχνιδιών και στοιχημάτων.
  - Αθλητικές υπηρεσίες και υπηρεσίες διασκέδασης και ψυχαγωγίας.
4. Μείωση της κρατικής ζήτησης και αύξηση των εξαγωγών για τα εμπορεύματα:
- Υπηρεσίες χονδρικού και λιανικού εμπορίου και υπηρεσίες επισκευής μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών.
  - Υπηρεσίες χονδρικού εμπορίου εκτός των μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών.
  - Υπηρεσίες λιανικού εμπορίου εκτός των μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών.
  - Υπηρεσίες παραγωγής κινηματογραφικών ταινιών, βίντεο, τηλεοπτικών προγραμμάτων, ηχογραφήσεων, μουσικών εκδόσεων, προγραμματισμού και τηλεοπτικών εκπομπών.
  - Υπηρεσίες προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, παροχής συμβουλών και άλλων συναφών δραστηριοτήτων, και υπηρεσίες πληροφοριών.
5. Αύξηση των εξαγωγών για τα εμπορεύματα:
- Προϊόντα δασοκομίας, υλοτομίας.
  - Προϊόντα αλιείας και υδατοκαλλιέργειας.
  - Βασικά μέταλλα.
  - Υπηρεσίες πλωτών μεταφορών.
  - Υπηρεσίες επιστημονικής έρευνας και ανάπτυξης.

### **3.3.3. Αποτελέσματα**

Για κάθε 1 εκατ. ευρώ μεταβολής της ζήτησης, αυτή η πολιτική οδηγεί, κατά μέσο όρο, σε:

- Αύξηση του προϊόντος κατά 1.18 εκατ. ευρώ.
- Αύξηση της απασχόλησης κατά 45 εργαζόμενους.
- Μείωση του δημοσίου ελλείμματος κατά 0.35 εκατ. ευρώ (υποθέτοντας, σε αντιστοιχία με την πραγματικότητα, έναν μέσο φορολογικό συντελεστή της τάξης του 0.30).



- Βελτίωση του εξωτερικού ισοζυγίου αγαθών και υπηρεσιών κατά 0.95 εκατ. ευρώ.

### 3.3.4. Υλοποίηση

Διαπιστώνεται ότι:

- Τα περισσότερα εμπορεύματα, για τα οποία απαιτείται αύξηση των εξαγωγών, αφορούν, κατά πρώτον, στον τομέα των Υπηρεσιών και, κατά δεύτερον, στον Πρωτογενή τομέα. Όπως έχει ήδη σημειωθεί (Παράγραφος 3.2.1), η διεθνής ανταγωνιστικότητα αυτών των δύο τομέων αυξάνεται, συνεπεία μίας υποτίμησης, περισσότερο από όσο αυξάνεται η μέση διεθνής ανταγωνιστικότητα του συστήματος.
- Τα περισσότερα εμπορεύματα, για τα οποία απαιτείται αύξηση της εγχώριας ζήτησης, σχετίζονται με τον Δημόσιο τομέα.
- Υφίστανται λίγα μόνον βιομηχανικά εμπορεύματα-κλειδιά. Αυτό οφείλεται στο ότι ο τομέας της ελληνικής βιομηχανίας είναι ιδιαίτερος εξαρτημένος από εισαγόμενα εμπορεύματα, γεγονός που αντανακλάται, τόσο στους αισθητά χαμηλότερους πολλαπλασιαστές προϊόντος και απασχόλησης και στον αντιστοίχως υψηλότερο πολλαπλασιαστή εισαγωγών του (Παράγραφος 2.2) όσο και στη συγκριτικά μικρότερη βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητάς του συνεπεία μίας υποτίμησης (Παράγραφος 3.2.1).

Από αυτές τις διαπιστώσεις έπονται, κατά αντιστοιχία, τα ακόλουθα:

- Η νομισματική υποτίμηση υποβοηθά σημαντικά την τόνωση της ζήτησης αυξάνοντας ιδιαίτερος την διεθνή ανταγωνιστικότητα εμπορευμάτων του Πρωτογενούς τομέα και των Υπηρεσιών.
- Απαιτείται μία «επιθετική» πολιτική στοχευμένης ανακατανομής και, ταυτοχρόνως, αύξησης των δημοσίων δαπανών. Οι δημόσιες δαπάνες χρηματοδοτούνται, κατά κανόνα, με τρεις τρόπους: δανεισμό, φορολόγηση, και έκδοση νέου χρήματος («νομισματική χρηματοδότηση ελλειμμάτων»). Δεδομένης της κατάστασης, στην οποία βρίσκεται η ελληνική οικονομία, οι δύο πρώτοι τρόποι πρέπει – σε πρώτη φάση – να απορριφθούν. Απομένει, λοιπόν, η έκδοση νέου χρήματος, για την οποία λέγεται, από ορισμένες πλευρές, ότι οδηγεί σε «υψηλό πληθωρισμό». Αυτή η άποψη παραβλέπει, ωστόσο, έναν παράγοντα που έχουμε ήδη σημειώσει, δηλαδή τον βαθμό υποαπασχόλησης της δυναμικότητας παραγωγής. Εκτιμούμε, ειδικότερα, ότι μία αύξηση της ονομαστικής ποσότητας χρήματος κατά 10 δισ. ευρώ, για τη χρηματοδότηση κρατικών δαπανών σε εμπορεύματα του Πρωτογενούς τομέα και των Υπηρεσιών, αποτελεί όριο συμβατό με πληθωρισμό της τάξης του 10% (ο οποίος προκύπτει από την ονομαστική υποτίμηση), και δύναται να οδηγήσει σε:
  - Δημιουργία 420 χιλ. θέσεων εργασίας.
  - Αύξηση του ΑΕΠ κατά 11.4 δισ. ευρώ ή 6.4%.

- Μείωση του δημοσίου ελλείμματος κατά 3.4 δισ. ευρώ.

Οδηγεί, ωστόσο, και σε αύξηση του εξωτερικού ελλείμματος και τα 2.9 δισ. ευρώ και αυτό ακριβώς υποδεικνύει ότι δεν αρκεί το μέσο της νομισματικά χρηματοδοτούμενης δημοσιονομικής πολιτικής, αλλά πρέπει να συνδυαστεί με εκείνο της υποτίμησης του νομίσματος.

- Άνευ διαρκούς εξωτερικού δανεισμού και νομισματικών υποτιμήσεων, οι μακροπρόθεσμες αναπτυξιακές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας είναι περιορισμένες (Παράγραφος 2.1.5). Απαιτείται, επομένως, μεταβολή της διακλαδικής δομής της, με δύο κύριους στόχους, έναν γενικό και έναν ειδικό:

- Γενικός: μείωση του βαθμού εξάρτησης του Βιομηχανικού τομέα από εισαγόμενες εισροές («εκβιομηχάνιση μέσω υποκατάστασης εισαγωγών»).

- Ειδικός: ανάπτυξη της παραγωγής εμπορευμάτων υψηλής έντασης ειδικευμένης εργασίας και τεχνολογίας (ηλεκτρονικά και οπτικά προϊόντα, εξοπλισμός μεταφορών, χημικά, φαρμακευτικά κ.λπ.). Αυτά τα εμπορεύματα έχουν κομβικό ρόλο στην αύξηση των εξαγωγών και του εθνικού εισοδήματος, ακριβώς επειδή χαρακτηρίζονται από υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα ζήτησης και, επομένως, από διεθνή ανταγωνιστικότητα, η οποία δεν εξαρτάται πρωτίστως από τις τιμές τους.

Ειδικά για την ελληνική οικονομία, το εγχείρημα της υποκατάστασης εισαγωγών για τα εμπορεύματα «Ηλεκτρονικοί υπολογιστές, ηλεκτρονικά και οπτικά προϊόντα» θα ήταν σκόπιμο: το 68% των ακαθάριστων επενδύσεων σε αυτά τα εμπορεύματα προέρχεται από εισαγωγές, ενώ οι τελευταίες υπερβαίνουν κατά 17 φορές την εγχώρια ακαθάριστη παραγωγή (για τον κύριο «Εξοπλισμό μεταφορών» οι αντίστοιχοι δείκτες είναι 76% και 16). Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, το υψηλής στάθμης διαθέσιμο επιστημονικό δυναμικό της χώρας θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στην περαιτέρω ανάπτυξη του κλάδου των «Υπηρεσιών προγραμματισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών», ο οποίος χαρακτηρίζεται, ήδη σήμερα, από ικανοποιητικούς δείκτες εξάρτησης από εισαγόμενες εισροές (10% κάτω από τον μέσο όρο της ελληνικής οικονομίας), εξαγωγικής επίδοσης (10% πάνω από τον μέσο όρο), εισαγωγικής διείσδυσης (81% κάτω από τον μέσο όρο), και διεθνούς ενδοκλαδικού εμπορίου (88% πάνω από τον μέσο όρο).

Η μεταβολή της διακλαδικής δομής εγγυάται τη δυνατότητα συστηματικής ανόδου του επιπέδου της εθνικής αποταμίευσης, και επιτυγχάνεται με τις ακόλουθες δύο μεθόδους:

- Άμεση μέθοδος: επανεπένδυση ενός βαθμιαία αυξανόμενου τμήματος του καθαρού προϊόντος του τομέα παραγωγής μέσω παραγωγής στον εαυτό του (Υπόδειγμα Fel'dman-Mahalanobis – βλέπε Μαριόλης, 2016, Δοκίμια 6 και 17).

- Έμμεση μέθοδος: απόκτηση των απαιτούμενων, επιπρόσθετων μέσω παραγωγής μέσω του διεθνούς εμπορίου.<sup>12</sup>

Ενδεικτικά, η ανάπτυξη ενός σχετικά καθέτως ολοκληρωμένου κλάδου (προς τα «εμπρός» και «πίσω») με πυρήνα την ΕΛΒΟ, την ΕΑΣ, τα ναυπηγεία και την ΛΑΡΚΟ, σε συνδυασμό, μάλιστα, με την αξιοποίηση του – φημολογούμενου όσον αφορά, κυρίως, στο πετρέλαιο και στο φυσικό αέριο – ορυκτού πλούτου της χώρας,<sup>13</sup> θα συνέβαλε αποφασιστικά στη δυνατότητα ταυτόχρονης εφαρμογής των ως άνω δύο μεθόδων.

Τέλος, η μεταβολή της διακλαδικής δομής πρέπει να αφορά και στην αύξηση της παραγωγικότητας εργασίας του Πρωτογενούς τομέα, η οποία είναι, όπως ήδη επισημάνθηκε, ιδιαιτέρως χαμηλή. Μία τέτοια αύξηση, η οποία προϋποθέτει, βεβαίως, την ως άνω αναδιάρθρωση του Βιομηχανικού τομέα, δύναται να συμβάλλει και άμεσα στην άνοδο του επιπέδου διαβίωσης των εργαζομένων.

### 3.4. Συναλλαγματική πολιτική

Η από τις αρχές οικονομικής πολιτικής επιδίωξη σταθεροποίησης του ύψους της νέας συναλλαγματικής ισοτιμίας περιορίζει το λεγόμενο «κόστος νομισματικής αβεβαιότητας» και συμβάλλει, έτσι, στη δημιουργία περιβάλλοντος ευστάθειας για το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων. Σε αυτήν, την περίπτωση, όμως, ανακύπτουν τα ακόλουθα δύο ζητήματα:

- Συστέλλεται η εθνική ανεξαρτησία της νομισματικής πολιτικής (ανεξαρτησία η οποία, όπως σημειώθηκε στην Παράγραφο 3.3.4, είναι βασικό στοιχείο του μείγματος της απαιτούμενης αναπτυξιακής πολιτικής). Διότι, ως γνωστόν, σε συνθήκες σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας και πλήρους ελευθερίας στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων, είναι αδύνατη η άσκηση εθνικά ανεξάρτητης νομισματικής πολιτικής («Ασύμβατο Τρίγωνο» του Mundell).
- Η Κεντρική Τράπεζα πρέπει να διαθέτει επαρκή συναλλαγματικά διαθέσιμα για να στηρίζει το ύψος της ισοτιμίας. Στην αντίθετη περίπτωση, το μέσο της αύξησης των επιτοκίων ωθεί την οικονομία στην ύφεση και, αργά ή

<sup>12</sup> Προσφάτως εκδηλώθηκε, εδώ στην Ελλάδα, μία κάποια νοσταλγία για το – υποτιθέμενο – «υπόδειγμα του (Yevgeni Alekseyevich) Preobrazhensky», σύμφωνα με το οποίο, ή, για να είμαστε ακριβείς, σύμφωνα με τους νοσταλγούντες, αλλά για αδιόρατους λόγους, ο σοσιαλιστικός τομέας (*sic!*) της οικονομίας θα επικρατήσει, τελικά, επί του κεφαλαιοκρατικού τομέα. Συγκριτικά πιο ορθολογικό και απολύτως πιο αμεσοδημοκρατικό, ενώ δεν έχουν περάσει παρά τρεις δεκαετίες από την δημοσιοποίησή του, είναι το προταθέν από Έλληνα συνάδελφο «βελούδινο υπόδειγμα» (ας μου επιτραπεί να γράψω ότι ο εντός εισαγωγικών όρος είναι δικός μου): Διαμερίζουμε την Ελλάδα σε δύο τμήματα, το σοσιαλιστικό και το κεφαλαιοκρατικό, τα αφήνουμε, εν συνεχεία, να αναπτυχθούν και, τέλος, αποφασίζουμε εκ των αποτελεσμάτων ποιο σύστημα θα υιοθετήσουμε.

<sup>13</sup> Σχετικά, βλέπε Βατικιώτης (2013), Ζαργάνης και Φιλίππου (2016α, β). Θα είχε ενδιαφέρον να πληροφορηθούμε τι απέγινε, μεταξύ άλλων, το μοντέλο *Aletis*, που παρουσιάστηκε το 2001 από την ΕΛΒΟ, στο Διεθνές Σαλόνι Αυτοκινήτου της Φρανκφούρτης, αλλά δεν κατασκευάστηκε ποτέ.

γρήγορα, οι αρχές αναγκάζονται να το εγκαταλείψουν, αφήνοντας το ύψος της ισοτιμίας να καθορισθεί από τις δυνάμεις της αγοράς.

Για την αντιμετώπισή τους επιβάλλεται, λοιπόν, η σύσταση μηχανισμού φραγμών στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων, ο οποίος να είναι καταρχάς ιδιαίτερα αυστηρός και να αμβλυνθεί στη συνέχεια, σε συνάρτηση με την αναπτυξιακή πορεία της οικονομίας. Ειδικότερα, να επιτρέπει μόνον εκείνες τις πράξεις συναλλάγματος, οι οποίες, πρώτον, αφορούν συναλλαγές του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, δεύτερον, αφορούν μακροπρόθεσμες (επενδυτικές) εισροές χρηματικών κεφαλαίων και, τρίτον, πραγματοποιούνται από τις αρχές οικονομικής πολιτικής. Ο μηχανισμός πρέπει να διατηρηθεί και όταν η οικονομία εισέλθει στη φάση της ανάκαμψης, διότι, στην αντίθετη περίπτωση, δεν αποκλείεται να σημειωθεί ισχυρή εισροή μη μακροπρόθεσμων («κερδοσκοπικών») κεφαλαίων, η οποία να προκαλέσει πιέσεις για ανεπιθύμητη ανατίμηση του νομίσματος και, γενικότερα, να δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στην εφαρμογή του ενδεδειγμένου, σε εκείνην τη φάση, μείγματος οικονομικής πολιτικής (η εμπειρία του Μεξικού κατά την περίοδο 1991-1993 είναι χαρακτηριστική).

Σε αυτήν τη βάση είναι απαραίτητο να επισημανθούν τα ακόλουθα:

- Η πλήρης ελευθερία στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων αποτελεί σημαντική πηγή αστάθειας στο διεθνές οικονομικό σύστημα, η οποία συμβάλλει στην αύξηση της έντασης και συχνότητας διαφόρων ειδών κρίσεων: για παράδειγμα, έχει υποστηριχθεί ότι, κατά την περίοδο 1970-2008, δηλαδή στην μετά-Bretton Woods εποχή, σημειώθηκαν 124 τραπεζικές κρίσεις, 208 συναλλαγματικές κρίσεις και 63 κρίσεις κρατικού χρέους. Ιδίως μετά τη διεθνή κρίση του 2008-2009, δημοσιοποιούνται συνεχώς εκκλήσεις και αναλύσεις υπέρ της διαμόρφωσης εναλλακτικού διεθνούς χρηματοπιστωτικού πλαισίου, γενικά, και επιβολής περιορισμών στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων, ειδικά.<sup>14</sup>
- Σε συνθήκες σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας και πλήρους ελευθερίας στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων, οι εθνικές αρχές οικονομικής πολιτικής αυτοδεσμεύονται σε συνεχή διαδικασία ανταγωνιστικής μείωσης-συγκράτησης των ημεδαπών μισθών, προκειμένου να σταθεροποιούν ή προάγουν (αναλόγως της συγκυρίας) τη θέση του εξωτερικού τομέα των οικονομιών τους (Μαριόλης, 2016, Δοκίμιο 30). Η συνύπαρξη των εν λόγω

---

<sup>14</sup> Αναλυτικά, βλέπε Rodrik (2012), ο οποίος δικαιολογημένα δίνει ιδιαίτερη έμφαση σε αυτά τα ζητήματα. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι συγκροτεί μία παραλλαγή ή, για την ακρίβεια, πολιτικό ισοδύναμο του «Ασύμβατου Τριγώνου» του Mundell, το οποίο ονομάζει «Πολιτικό Τρίλημμα της Παγκόσμιας Οικονομίας». Εκεί, τις τρεις «κορυφές» καταλαμβάνουν: «η υπερ-παγκοσμιοποίηση, το έθνος-κράτος και οι δημοκρατικές πολιτικές». Αν και έχω ορισμένες διαφωνίες (βλέπε Μαριόλης, 2016, Δοκίμιο 9, Παράρτημα Ι) τόσο με ορισμένους από τους θεωρητικούς άξονες όσο και με την απόληξη της σύνολης ανάλυσης αυτού του λαμπρού οικονομολόγου, βρίσκω πολύ ενδιαφέρον-γόνιμο (και) το εν λόγω ισοδύναμο.

συνθηκών βρίσκεται, επομένως, σε συστηματική αντίθεση με τα συμφέροντα των μισθωτών.

- Οι συναλλαγματικές κρίσεις, όπου τελικά εξαντλούνται, αναπόφευκτα, τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της Κεντρικής Τράπεζας στην προσπάθεια στήριξης της ισχύουσας συναλλαγματικής ισοτιμίας, προϋποθέτουν την ανάπτυξη προσδοκιών, από την αγορά, για την μη διατηρησιμότητα αυτής της ισοτιμίας. Οι προσδοκίες δεν αναπτύσσονται, όμως, στο κενό, αλλά όταν οι αγορές ανιχνεύουν αντίφαση στο συνολικό μείγμα της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής ή/και ανισορροπίες στην παραγωγική βάση (στις οποίες περιλαμβάνεται ο υψηλός δανεισμός των ημεδαπών επιχειρήσεων σε ξένο νόμισμα). Η συνοχή της εδώ εκτιθέμενης οικονομικής πολιτικής, σε συνδυασμό με τον μηχανισμό φραγμών στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων, αναμένεται να λειτουργήσουν αποτρεπτικά για την ανάπτυξη τέτοιων προσδοκιών. Σε κάθε περίπτωση, και αυτό θα πρέπει να τονιστεί, το αποφασιστικό ζήτημα είναι η παραγωγική κινητοποίηση της ελληνικής οικονομίας και, μάλιστα, στην κατεύθυνση της υποκατάστασης των εισαγωγών και της διεύρυνσης των εξαγωγών. Εάν αυτό δεν επιτευχθεί, τότε δεν υφίσταται μακροχρονίως αποτελεσματικός τρόπος στήριξης της ισοτιμίας, οι μεταβολές της οποίας δεν εκφράζουν παρά μεταβολές του λόγου ισοδυναμίας ανάμεσα στην εθνική «αφηρημένη εργασία» (Marx) και στην αντίστοιχη διεθνή εργασία.
- Δεδομένου ότι μεγάλο μέρος (άνω του 60%) του συνολικού εμπορίου της Ελλάδας διεξάγεται με χώρες εκτός της ΟΝΕ, είναι σκόπιμη, έπειτα από την ολοκλήρωση της μετάβασης στο νέο νόμισμα, η από τις εθνικές αρχές παρακολούθηση της ισοτιμίας σε σχέση με ένα αντιστοίχως σταθμισμένο (δηλαδή, με βάση τις εισαγωγές από και τις εξαγωγές προς τους κυριότερους εμπορικούς εταίρους) «καλάθι» αλλοδαπών νομισμάτων. Διότι με αυτόν τον τρόπο λαμβάνεται υπόψη η εξέλιξη της ανταγωνιστικότητας ως προς το σύνολο των εμπορικών εταίρων και, έτσι, επαυξάνεται η ακρίβεια των απαιτούμενων διορθωτικών κινήσεων. Μεταξύ αυτών δεν θα πρέπει να αποκλείεται εκ των προτέρων η εισαγωγή συστήματος «δυναδικής συναλλαγματικής ισοτιμίας» (για αυτό το σύστημα, βλέπε Steedman, 1979, chs 7 and 10).

#### 4. Σύνοψη

Η Ν.Ο.Π. βασίζεται στην χρήση τεσσάρων «μοχλών»:

- Νομισματική υποτίμηση της τάξης του 30% με 50% και νομισματική χρηματοδότηση δημοσίων δαπανών, υπό τη συνθήκη της επιβολής φραγμών στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων.
  - Ο μοχλός της νομισματικής υποτίμησης χρησιμοποιείται για την μείωση του εξωτερικού ελλείμματος και την μη επιβάρυνση του δημοσίου ελλεί-

ματος. Δίνει ώθηση στους εξαγωγικούς κλάδους όλων των τομέων και πρέπει να αξιοποιηθεί στον μέγιστο δυνατό βαθμό από τον Βιομηχανικό τομέα.

- Ο μοχλός της νομισματικά χρηματοδοτούμενης δημοσιονομικής πολιτικής χρησιμοποιείται για τη μείωση του δημοσίου ελλείμματος και την ελαχιστοποίηση της επιβάρυνσης του εξωτερικού ελλείμματος. Δίνει ώθηση σε εκείνους τους μη εξαγωγικούς κλάδους, οι οποίοι δεν είναι ισχυρά εξαρτημένοι από τις εισαγωγές και, ταυτοχρόνως, δημιουργούν ισχυρά πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα παραγωγής και απασχόλησης.
- Δομική μεταβολή, η οποία συνίσταται στον μοχλό της υποκατάστασης εισαγωγών και ανάπτυξης της παραγωγής εμπορευμάτων υψηλής εισοδηματικής ελαστικότητας ζήτησης, και, εν συνεχεία, σε εκείνον της αύξησης της παραγωγικότητας στον Πρωτογενή τομέα.

Έπεται, λοιπόν, ότι το πρόγραμμα πρέπει να περιλαμβάνει δύο σκέλη: το Μεσοχρόνιο, με ορίζοντα τα δύο έτη, και, εν συνεχεία, το Μακροχρόνιο, της τάξης των πέντε ετών.

Στο Μεσοχρόνιο σκέλος υπάγονται τα εξής:

- Παύση πληρωμών και αναδιάρθρωση χρέους βάσει του κριτηρίου της «βιωσιμότητάς» του. Υιοθέτηση «ρήτρας ανάπτυξης», για ρυθμούς μεγέθυνσης του ΑΕΠ ίσους ή μεγαλύτερους του 4%, ούτως ώστε να συμπίεζεται αισθητά η ανεργία.
- Κλαδική πολιτική αύξησης της παραγωγής και της απασχόλησης εργασίας μέσω νομισματικής υποτίμησης και νομισματικά χρηματοδοτούμενης δημοσιονομικής πολιτικής.
- Σύσταση μηχανισμού φραγμών στις διεθνείς κινήσεις χρηματικών κεφαλαίων.
- Σύσταση μηχανισμού ελέγχου της εξέλιξης των τιμών («Παρατηρητήριο Τιμών»), και πρωτίστως της διάχυσης του πληθωριστικού «κύματος» της υποτίμησης, σε συμφωνία με, πρώτον, εκείνην τη διάχυση, η οποία αναμένεται βάσει των υφιστάμενων τεχνικών συνθηκών παραγωγής, και, δεύτερον, την ασκούμενη εισοδηματική πολιτική.
- Καταγραφή και έναρξη αξιοποίησης του ορυκτού πλούτου. Επτά δεκαετίες μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο ορυκτός πλούτος της χώρας παραμένει, σύμφωνα με δημοσιεύματα ειδικών, άγνωστος στις εθνικές αρχές.
- Σε συνδυασμό με τις εξαγωγικές επιδόσεις που θα έχουν σημειωθεί, ολοκλήρωση του σχεδιασμού και απαρχές υλοποίησης της δομικής μεταβολής του συστήματος.

Η ολοκλήρωση της δομικής μεταβολής αποτελεί το Μακροχρόνιο σκέλος του προγράμματος.

Η συμμετοχή της χώρας στην «ζώνη της υπερ-παγκοσμιοποίησης»-Ευρωζώνη εγγυάται ότι τόσο η ασκούμενη πολιτική μείωσης της ενεργού ζήτησης όσο και – η υποστηριζόμενη από διάφορες αριστερίζουσες πλευρές – αντίστροφη πολιτική αδυνατούν να ανακατευθύνουν την ελληνική οικονομία σε τροχιά επαρκούς, πολυκλαδικής και ευσταθούς μεγέθυνσης. Διότι η μεν «αιρετική» πολιτική θα ερχόταν, όχι αργά αλλά ταχέως, αντιμέτωπη με την στενότερη ημεδαπή βάση αναπαραγωγής μέσω παραγωγής και η δε «ορθόδοξη» πολιτική συρρικνώνει περαιτέρω τις διαστάσεις της ελληνικής οικονομίας, μετασηματίζοντάς την, στην καλύτερη περίπτωση, σε προσάρτημα του ευρωπαϊκού «Βορρά». Μεταξύ, λοιπόν, του παραλογισμού και της μη υπηρετούσας το ίδιο συμφέρον λογικής πρέπει να προταχθεί ο εθνικός σχεδιασμός.

## Αναφορές

### Ελληνόγλωσσες

- Βατικιώτης, Λ. (2013) ΕΑΣ, ΕΛΒΟ, ΛΑΡΚΟ: Ομαδική εκτέλεση, με συνοπτικές διαδικασίες.  
<https://leonidasvatikiotis.wordpress.com/>. Ανακτήθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 2015.
- Gibson, H. D. (2010) Ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας κατά τομέα την περίοδο 1995-2003, στο: Γ. Οικονόμου, Ι. Σαμπεθεί και Γ. Συμγιάννης (Επιμ.) (2010) *Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών της Ελλάδος: Αιτίες Ανισορροπιών και Προτάσεις Πολιτικής*, Αθήνα, Τράπεζα της Ελλάδος.
- Ζαργάνης, Β. και Φιλόπουλος, Θ. (2016α) Το ενεργειακό δυναμικό και η ενεργειακή βάση, στο: Θ. Μαριόλης (Επιμ.) (2016).
- Ζαργάνης, Β. και Φιλόπουλος, Θ. (2016β) Η βαρεία μεταλλουργική βιομηχανία, στο: Θ. Μαριόλης (Επιμ.) (2016).
- Θεοδοσίου, Ι. (2015α) Η λιτότητα στην Ελλάδα είναι πόλεμος εναντίον των φτωχών.  
<http://www.sxedio-b.gr/index.php/repub/item/1266-litotita-ptoxoi>. Ανακτήθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 2015.
- Θεοδοσίου, Ι. (2015β) Είναι η λιτότητα ο μόνος δρόμος ανάκαμψης για την Ελλάδα; Μαθήματα από την Ισλανδία.  
<http://www.sxedio-b.gr/index.php/articles1/item/1326-litotitatheonlyway>. Ανακτήθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 2015.
- Λαπαβίτσας, Κ. (2014) *Ένα Ριζοσπαστικό Πρόγραμμα για την Ελλάδα και την Περιφέρεια της Ευρωζώνης*, Αθήνα, Α.Α. Λιβάνης.
- Λαπαβίτσας, Κ. (2015) Η μετάβαση στο εθνικό νόμισμα.  
[http://costaslapavitsas.blogspot.gr/2015/09/blog-post\\_5.html](http://costaslapavitsas.blogspot.gr/2015/09/blog-post_5.html). Ανακτήθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 2015.
- Λαπαβίτσας, Κ. και Φλάσμπεκ, Χ. (2015) *Σχέδιο Κοινωνικής Αλλαγής και Εθνικής Ανασυγκρότησης για την Ελλάδα*.  
<http://costaslapavitsas.blogspot.gr/2015/09/t.html>. Ανακτήθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 2015.
- Μαριόλης, Θ. (2000) Μεταφορά υπεραξίας και διεθνής καταμερισμός εργασίας, στο: Θ. Μαριόλης και Γ. Σταμάτης (2000) *Η Εντός ΟΝΕ Εποχή. Παγκοσμιοποίηση, ΟΝΕ, Δραχμή, Χρηματιστήριο*, Αθήνα, Στάχυ.

- Μαριόλης, Θ. (2010) *Δοκίμια στη Λογική Ιστορία της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα, Matura.
- Μαριόλης, Θ. (2011) *Ελλάδα, Ευρωπαϊκή Ένωση και Οικονομική Κρίση*, Αθήνα, Matura.
- Μαριόλης, Θ. (2012) Εγκώμιο στο Ευρώ, στο: Μέτωπο Αλληλεγγύης και Ανατροπής (2013) *Ο Μόνος Δρόμος είναι ο Δεύτερος Δρόμος. Ευρώ ή Δραχμή; Σχέδιο Β*, Επιμέλεια έκδοσης: Α. Αλαβάνου, Αθήνα, Δ. Κοροντζής.
- Μαριόλης, Θ. (Επιμ.) (2016) *Μελέτες στο Έργο του Δημήτρη Μπάτση «Η Βαρεία Βιομηχανία στην Ελλάδα». Σχεδιασμένη Καθυστάση ή Σχεδιασμένη Ανάπτυξη*; Αθήνα, ΕΛΤΑ (υπό έκδοση).
- Μαριόλης, Θ. και Σώκλης, Γ. (2015) Για την περίπτωση της «Μεγάλης Στροφής»: Γράμματα από μακριά.  
<http://www.sxedio-b.gr/index.php/articles1/item/1309-argentina-megalistrofi>. Ανακτήθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 2015.
- Μηλιαράκης, Π. (2015) Η νομική διάσταση της εξόδου από την ΟΝΕ, στο: Κ. Λαπαβίτσας και Χ. Φλάσμπεκ (2015).
- Rodrik, D. (2012) *Το Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα, Κριτική.

### Ξενόγλωσσες

- Fel'dman, G. A. (1928) On the theory of growth rates of national income, in: N. Spulber (Ed.) (1964) *Foundations of Soviet Strategy for Economic Growth: Selected Soviet Essays, 1924-1930*, Bloomington, Indiana University Press.
- Flassbeck, H. (2010) The Greek tragedy and the European crisis, made in Germany, *MRZine.org*.  
<http://mrzine.monthlyreview.org/2010/flassbeck130310.html>. Ανακτήθηκε στις 27 Ιουνίου 2010 (ελληνική μετάφραση: *Monthly Review* (2010), No. 64 (129), σσ. 56-58).
- Flassbeck H. and Spiecker, F. (2011) The euro. A story of misunderstanding, *Intereconomics. Review of European Economic Policy*, 46, pp. 180-187.
- Katsinos, A. and Mariolis, T. (2012) Switch to devalued drachma and cost-push inflation: A simple input-output approach to the Greek case, *Modern Economy*, 3, pp. 164-170.
- Kurz, H. D. (1985) Effective demand in a 'classical' model of value and distribution: The multiplier in a Sraffian framework, *The Manchester School*, 53, pp. 121-137.
- Mahalanobis, P. C. (1953) Some observations on the process of growth of national income, *Sankhyā, The Indian Journal of Statistics*, 12, pp. 307-312.
- Mahalanobis, P. C. (1955) The approach of operational research to planning in India, *Sankhyā, The Indian Journal of Statistics*, 16, pp. 3-130.
- Mariolis, T. (2014) Falling rate of profit and mass of profits: A note, *Review of Political Economy*, 26, pp. 549-556.
- Mariolis, T. and Soklis, G. (2015) The Sraffian Multiplier for the Greek Economy: Evidence from the Supply and Use Table for the year 2010, *Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών*, Discussion Paper No. 142, Αθήνα, Ιούνιος 2015.  
[http://www.kepe.gr/index.php/el/erevna/dimosieyseis/ergasies-gia-sizitise-el/item/2735-dp\\_142](http://www.kepe.gr/index.php/el/erevna/dimosieyseis/ergasies-gia-sizitise-el/item/2735-dp_142). Ανακτήθηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 2015.



- Mundell, R. A. (1963) Capital mobility and stabilization policy under fixed and flexible exchange rates, *Canadian Journal of Economic and Political Science*, 29, pp. 475–485.
- Sraffa, P. (1960) *Production of Commodities by Means of Commodities. Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge, Cambridge University Press (ελληνική έκδοση (1985): Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα).
- Steedman, I. (1979) *Trade Amongst Growing Economies*, Cambridge, Cambridge University Press (ελληνική μετάφραση (1993) ως: *Διεθνές Εμπόριο*, Αθήνα, Κριτική).
- Thirlwall, A. P. (1979) The balance of payments constraint as an explanation of international growth rate differences, *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, 32, pp. 45-53.
- Thirlwall, A. P. (2011) Balance of payments constrained growth models: History and overview, *PSL Quarterly Review*, 64, pp. 307-351.